

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

DIPLOMSKI RAD

**SVAKODNEVNI ŽIVOT U GRADOVIMA
SREDNJOVJEKOVNE SLAVONIJE OD 13. DO 16.ST.**

Mentor: dr.sc. Mirjana Matijević-Sokol

Studentica: Žana Župan

Zagreb, lipanj 2013.

1. UVOD

Svakodnevni život predstavljao mi je najzanimljivije područje povijesnog istraživanja. Proučavati svakodnevni život znači odmaknuti se od velikih povijesnih događaja i velikih povijesnih osoba koji su imali ogroman utjecaj na povijesna zbivanja u samom trenutku događanja, pa i desetljećima ili stoljećima poslije. Svakodnevni život bavi se naizgled anonimnim i nevažnim osobama u isto tako prividno nevažnim povijesnim okolnostima.

Danas su otvorena nebrojena područja istraživanja povijesne svakodnevice, a svakim danom otvaraju se nova istraživačka pitanja. U posljednje vrijeme u središtu historiografskih istraživanja su teme poput životnog standarda i stila života plemstva, svakodnevni život u gradu, život u krčmama, na tržnicama, turniri, obiteljski život seljaštva, plemstva i građanstva, povijest žena, svakodnevica osoba na rubovima društva, materijalna kultura, osobna intima, doživljaj i poimanje tijela, higijena, zdravlje, doživljaj djetinjstva, starosti i smrti te brojne druge.

Zbog složenosti problematike svakodnevnog života u srednjem vijeku, odabrala sam samo neke teme vezane uz svakodnevni život. Željela sam vidjeti postoje li dodirne točke između života naših davnih predaka u gradovima srednjovjekovne Slavonije i današnjih stanovnika. Je li naš život zaista u svakom pogledu napredniji ili se neke greške i problemi, kao posljedica nepromjenjive ljudske prirode javljaju u svakom vremenu i stupnju razvoja? Jesu li gradovi srednjeg vijeka toliko drugačiji od današnjih suvremenih gradova?

Da bih odgovorila na ta i još brojna pitanja te razumjela svakodnevni život građanstva u srednjem vijeku konzultirala sam najznačajnija djela Nade Klaić, Lelje Dobronić, Franje Buntaka, Vladimira Bedenka, Tomislava Raukara, Nevena Budaka, Zdenke Janeković-Römer i ostalih značajnih autora. Mnogo su mi pomogli samostalni znanstveni članci koji obrađuju po jednu temu iz svakodnevnog života u prošlosti. Koristila sam članke Damira Karbića, Gordana Ravenčića, Marije Karbić, Suzane Miljan i ostalih.

Najbolje su očuvana vrela zagrebačkog Gradeca i Varaždina te je ovo istraživanje usmjereno na svakodnevni život u ova dva grada, koji su ujedno bili i najrazvijenija središta u srednjovjekovnoj Slavoniji.

2. STRUKTURA STANOVNIŠTVA

Teško je doći do preciznih podataka o strukturi i broju stanovništva za razdoblje srednjeg vijeka. Kao izvor obično služe različiti popisi poreznih obveznika.

U 14. i 15.st. gradsko stanovništvo nije bilo podijeljeno po nacijama ili zanimanjima, nego po materijalnom položaju koji je izdvojio elitu, srednji i niži sloj stanovnika. Gradsko stanovništvo bilo je kompleksno i bogato. U njemu se moglo napredovati i nazadovati. Položaj pojedinca u društvu određivao je mjesto njegova stanovanja. S promjenom društvenog položaja dolazila je i seoba u određeni dio grada. Pripadnici različitih jezičnih skupina često su se međusobno ženili. Brak se sklapao s osobom iz istog društvenog i imovinskog kruga, pa je bio čest slučaj povezanosti elite gradskog društva.¹

Gradec je jedini slavonski grad o kojem u 14.st. doznajemo neke pojedinosti o stanovništvu i teritorijalnoj strukturi naselja. Ti se podaci nalaze u dva popisa poreznih obveznika na Gradecu iz 1368.g. Prema tim popisima procjena ukupnog broja žitelja Gradeca 1368.g. je između 3000 i 3500 stanovnika.

Vodeći gradski sloj srednjovjekovnog Gradeca činili su trgovci. Izvori razlikuju trgovce na veliko i trgovce na malo. Najbrojniju grupu sačinjavali su ligonisti – težaci, nadničari, kopači, poljoprivredni radnici. Među pojedinačnim zanimanjima spominju se apotekari, liječnici, fizičari, kirurzi, vlasnici kupališta, brijači, učitelji, notari.² Veliku skupinu gradskog stanovništva činili su obrtnici. Bavili su se tekstilom, drvom, kožom, metalom, prehranom, a postojali su i obrtnici građevinske struke. Najzastupljeniji su bili pekari, mlinari, mesari, krojači, tkalci, stolari, tesari i postolari.³

U sačuvanim izvorima iz 14.st. može se naći dosta podataka i o sastavu gradečkog stanovništva. Iako se može utvrditi da su domaći žitelji dominantni, ne smije se zanemariti prisutnost stranaca. Gradec je bio trgovački grad u kojem su živjele četiri jezične grupe: Hrvati, Talijani, Nijemci i Mađari koji su po principu pariteta upravljali gradom. Talijani su dominirali trgovinom i bili su najdinamičniji i najbogatiji, ali Hrvata je bilo najviše i hrvatski je bio dominantan jezik, iako je jezik dokumenata i školovanih literata bio latinski. Nijemaca je bilo manje u trgovačkim krugovima, a više među obrtnicima. Mađari su bili manje značajni. Najistaknutiji Hrvati bili su zlatari.

¹ Vladimir Bedenko, „Društvo i prostor srednjovjekovnog Gradeca“, *Zagrebački Gradec 1242-1850* (Zagreb: Grad Zagreb, 1994), 37-39.

² Slobodan Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine 19.st.* (Zagreb, 1981), 45, 50, 55-57.

³ Isto 57.

Kada je mediteranski orijentirane Anžuvince zamijenio Žigmund, čija je orijentacija bila prema zapadu, prema Češkoj i Carstvu, u gradu se smanjio broj Talijana, a sve su se više počeli doseljavati Nijemci i Mađari. Brojniji su bili i doseljenici s juga Hrvatske, Horvati, a uskoro su se pojavili i prvi bjegunci s Balkana. Čitavo to vrijeme u Gradecu je živjelo i plemstvo, od sitnih turopoljskih plemića do sinova bana Mikca, Čupora Moslavačkih i Zrinskih. U Gradecu su stanovali i svećenici, među njima i dostojanstvenici zagrebačke i drugih biskupija, kanonici i biskupi. Od prvih gradskih knjiga 1355.g., punih 200.g. u gradu možemo pratiti i Židove, sve dok ih Ulrik Celjski nije protjerao 1453.g.⁴

Prvi sačuvani popis grada Varaždina je iz 1520.g. Dao ga je sastaviti Juraj Brandenburg u svrhu prikupljanja poreza. Prema tom popisu procijenjen broj stanovnika je između 1500 i 1800.⁵

Kao i u svakom srednjovjekovnom gradu, velik broj stanovnika bili su obrtnici najrazličitijih struka, a bilo je i drugih zanimanja. Prema popisu iz 1520.g. sljedeća zanimanja bila su zastupljena u Varaždinu: obućar, krojač, kovač, mesar, kramar, remenar, ciglar, kupalištar, zlatar, bravar, užar, mlinar, sedlar, maltar.⁶

Tek u drugoj polovici 16.st. ponovno se povećava raznolikost zanimanja. Kao nove struke pojavljuju se: upravnik konjušara, koritar, tokar, haramija, lončar, strugar, sitar, cestar, zastavnik.⁷ Krajem stoljeća postoji 40-tak različitih zanimanja. Grad se povećavao i pojavljuje se niz novih zanimanja. Iako se u ono doba ne može govoriti o suvremenoj nacionalnoj pripadnosti, može se govoriti odakle su stizali stranci koji su brzo asimilirani i postali su Varaždinci. U 15.st. u Varaždinu je bilo nekoliko Slovenaca, Mađara i Talijana te pokoja osoba francuskog i češkog porijekla. Najbrojniji su stranci sa njemačkim prezimenima. U Varaždinu se stanovništvo miješalo, ali u korist Varaždinaca. Stranci su uglavnom prestajali biti Nijemci i postajali Varaždinci.⁸

⁴ Bedenko, „Društvo i prostor srednjovjekovnoga Gradeca“, 37-39.

⁵ Neven Budak, *Gradovi varaždinske županije u srednjem vijeku*, (Zagreb-Koprivnica: Nakladna kuća „Dr.Feletar, 1994), 158-159.

⁶ Isto 94.

⁷ Isto 94-95.

⁸ Mira Ilijanić i Slavko Kapustić, „Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16.st.“, *Varaždinski zbornik*, (Varaždin, 1983), 178.

3. OBITELJSKI ŽIVOT

3.1. Pojam obitelji

Obitelj je osnovna socijalna jedinica koju nalazimo u svim društvima. Pripadnost obitelji karakteristična je za sve ljude bez obzira na rasu, nacionalnu ili stalešku pripadnost, imovno stanje. Kroz povijest obitelj je uzimala različite oblike i vršila brojne funkcije. Pripadnost obitelji utjecala je, a i danas utječe, na položaj pojedinca u društvu, njegovu ulogu i način života. Obitelj je kao posebno područje istraživanja dugo bila zanemarena u historiografiji, a u hrvatskoj historiografiji kao posebno područje istraživanja prisutna je tek posljednjih dvadesetak godina. Do tada je pitanje obitelji doticano samo usputno pri obrađivanju drugih tema.

Danas pod pojmom obitelji podrazumijevamo zajednicu roditelja, djece te baka i djedova koji žive zajedno. Sam pojam razvijao se i mijenjao značenje tijekom vremena. U rimskom pravu familia je obuhvaćala sve podložne očinskoj vlasti bez obzira na krvnu vezu te su je uz muža, ženu i djecu činili i rođaci i sluge te pripadajuća imovina. Tijekom srednjeg vijeka u izvorima je riječ familia često označavala sluge i sluškinje, a rjeđe vlasteoski rod ili čitavo kućanstvo. Skup srodnika koji žive zajedno nazivan je *communitas* ili *societas fratrum* te *campagnia fratrum*.⁹ Zajednica ljudi povezanih krvnim srodstvom, koji nose zajedničko ime prema mjestu ili zajedničkom pretku, nazivana je *generatio*. Pojam *generatio* odnosio se u pravilu na više društvene slojeve.

3.2. Struktura obitelji

Pitanje strukture obitelji složen je problem i mora se promatrati s društvenim i gospodarskim okolnostima i povijesnim trenutkom u kojem su obitelji živjele. Možemo razlikovati više tipova struktura obitelji (kućanstva).

Četiri osnovna tipa obitelji (kućanstva) su:

1. kućanstva bez strukture, koja mogu biti:

a) samačka kućanstva

b) kućanstva u kojima žive dvije ili više osoba koje ne pripadaju istoj užoj obitelji

⁹ Zdenka Janeković-Romer, *Rod i grad: Dubrovačka obitelj od VIII. Do XV.st.* (Dubrovnik, 1994), 19-20.

2. jednostavna obitelj/kućanstvo (osnovna, biološka ili uža obitelj) koju čine bračni par (ili udovac odnosno udovica) s neoženjenom/neudanom djecom
3. proširena obitelj/kućanstvo koju tvori jednostavna obitelj kojoj je pridružen jedan ili više rođaka (npr. otac ili majka muža ili žene, teta). Treba je razlikovati od šire obitelji koju čine rođaci koji ne žive zajedno.
4. višestruka obitelj/kućanstvo (mногоstruka ili složena obitelj) je zajednica koju čine dva ili više bračnih parova (roditelji i djeca sa svojim bračnim drugovima ili zajednica braće)¹⁰

Čini se da je u gradskim naseljima srednjovjekovne Slavonije prevladavala jednostavna obitelj. Emancipacija odrasle djece bila je redovna pojava, a do nje je dolazilo odvajanjem odraslog djeteta koje nije pratilo izdavanje nikakve posebne isprave. Odrasla djeca poslovala su nezavisno od roditelja, a dolazilo je i do sklapanja poslova između roditelja i djece pa čak i parnica među njima. Često je bilo i poslovanje među braćom i sestrama. Stanovništvo slavonskih gradova pretežno se bavilo trgovinom i obrtom te živjelo od vlastitog rada. Budući da stanovništvo ovih gradova nije temeljilo svoju egzistenciju na nasljednim dobrima, već na samostalnom obavljanju određenog zanimanja, prirodno je da su se odrasla djeca osamostaljivala. Iako je prevladavala jednostavna obitelj, postoji mogućnost postojanja i složenih obiteljskih zajednica.

¹⁰ Marija Karbić, „Obitelj u gradskim naseljima srednjovjekovne Slavonije (13.-16.st.)“ (Magistarski rad, Filozofski fakultet Zagreb, 2001), 18-19.

4. BRAČNI ŽIVOT

4.1. Brak i njegovo značenje

U kasnom Rimskom Carstvu i ranom srednjem vijeku brak nije bio podložan kontroli Crkve. Ljudi su u praksi imali veliku slobodu djelovanja, nerijetko u neskladu s crkvenim mjerilima i preporukama. Tijekom čitavog srednjeg vijeka, sve do Tridentskog koncila koji je 1563.g. uveo red i stroga pravila u obred sklapanja braka, na tom je području vladalo poprilično šarenilo. Kanonski zakoni postavili su novi obrazac bračnog i obiteljskog života, utemeljen na Starom zavjetu, Evanđelju, poslanicama sv. Pavla i djelima crkvenih otaca, u prvom redu sv. Augustina. Tijekom 12.st. definiran je kršćanski brak: on je monogaman, nerazrješiv, temeljen na sporazumu supružnika i uvršten među sakramente. U to vrijeme uspostavljena je i jurisdikcijska prednost crkve pred svjetovnim vlastima u pitanjima braka. Temeljem doktrinalne i pravne regulative, Crkva je preuzela svojevršno moralno vodstvo na području bračnog života, počevši od nastanka bračne veze do kasnijeg odnosa među supružnicima.¹¹

Bračno pravo razvilo se pod utjecajem rimskog prava što možemo vidjeti pri činu sklapanja braka. Za sklapanje braka prema odredbama kanonskog prava bio je nužan consensus (sporazum) budućih supružnika. Sam pravni čin sklapanja braka bio je krajnje jednostavan: razmjena sporazuma dvoje supružnika u prisutnosti dvaju vjerodostojnih svjedoka. Crkva je u srednjem vijeku bila ishodište novih ideja o braku i razvila je teoriju braka koja je omogućila pojedincu slobodu u izboru bračnog druga. Načelo sporazuma isključilo je potrebu pristanka roditelja za valjano sklapanje braka.

Na razvoj kanonskog prava djelovale su i životne okolnosti i različite tradicije pa je iako je Crkva smatrala brak nerazrješivim već početkom 9.st. dopuštena rastava u slučaju preljuba, impotencije, neplodnosti, teške bolesti ili zločina.

Seksualni odnosi u braku nisu smatrani grešnim ako je do njih došlo u namjeri da se začne dijete, da se izvrši bračna dužnost ili da se izbjegne blud. Ako je poticaj bio samo traženje užitka, bračni drugovi počinili su grijeh.¹²

¹¹ Zdenka Janeković Romer, *Maruša ili suđenje ljubavi: Bračno - ljubavna priča iz srednjovjekovnog Dubrovnika* (Zagreb:Algoritam, 2007), 121-122.

¹² Karbić, „Obitelj u gradskim naseljima“, 29.

Brak među rođacima i srodnicima nije bio dopušten. Pod pojmom rođaka nisu se smatrale samo osobe povezane krvnim srodstvom, već i one povezane ženidbenim vezama, adopcijom ili kumstvom. Svaka seksualna veza među srodnicima smatrana je odvratnom. Dokaze da su i na prostoru srednjovjekovne Slavonije seksualni odnosi među rođacima nedopušteni i strogo kažnjavani, nalazimo i u Iločkom statutu i sudskim zapisnicima Gradeca. U 37. glavi III. knjige Iločkog statuta stoji da će svatko tko opći bilo s osobom s kojom je u krvnom srodstvu bilo s onom s kojom je povezan ženidbenim vezama, ako bude uhvaćen, biti ispitan na mukama te spaljen.¹³

Veze među rođacima najstrože su kažnjavane i na Gradecu. Matko, stanovnik Gradeca, i Uršula, kći sestre Matkove prve žene, osuđeni su 1482.g. na smrt na lomači pošto su učinili grijeh upoznavši se tjelesno, iako su bili rođaci. Kazna ipak nije izvršena, pošto su pomilovani na molbu uglednika, no morali su napustiti grad, a u slučaju povratka bili bi spaljeni.¹⁴

Brak nije mogao biti sklopljen ako bi netko od mladenaca istovremeno bio u braku s drugom osobom ili ako je bio zavjetovan na celibat.

Uz učenje Crkve i kanonski zakon, na bračnu praksu u gradskim naseljima srednjovjekovne Slavonije utjecale su laičke pravne norme koje su ondje vladale. Dok je Crkva na kršćanskom Zapadu bila nadležna za moralna pitanja vezana uz brak, civilna je vlast imala kontrolu nad rješavanjem imovinskih pitanja. Civilne su vlasti u slavonskim gradovima kažnjavale i kršenja propisa vezanih uz moral, što je posljedica težnje prema autonomiji gradskog sustava.

Na razvoj prava u gradskim naseljima djelovale su i pravne tradicije koje su u njih stizale s useljenicima. Među došljacima možemo istaknuti Nijemce čiji je utjecaj vidljiv u Varaždinu. Pravo njemačkih gradova utjecalo je na pravo ugarskih gradova te tako posredno djelovalo na pravnu praksu slavonskih gradova.

U slavonskim gradskim naseljima brak je uglavnom sklapan između ljudi koji su pripadali istom imovinskom i društvenom krugu. U Gradecu je tako npr. Elena, kći štacunara Ivana prvi put bila udana za kramara Demetrija, a drugi put za kramara Ivana.¹⁵ Etnička pripadnost nije bila bitna pri sklapanju braka. Stanovnici Gradeca su bez obzira na svoju etničku pripadnost međusobno poslovali i zajednički sudjelovali u gradskom životu.

¹³ Isto 31.

¹⁴ Isto 31.

¹⁵ Vladimir Bedenko, *Zagrebački Gradec: kuća i grad u srednjem vijeku* (Zagreb: Školska knjiga, 1989), 39-66.

Ponovno sklapanje braka udovaca i udovica bilo je česta pojava u slavonskim gradovima. Jedan od primjera na Gradecu je sudac Petar Safara koji se ženio dva puta, dok se njegova druga žena Katarina udavala tri puta.¹⁶ U Varaždinu je od 15 osoba, čije su oporuke iz druge polovine 16.st. sačuvane, barem 6 sklopilo ponovni brak nakon što im je prvi supružnik umro.¹⁷ Često sklapanje ponovnog braka udovaca i udovica proizlazi iz zahtjeva svakodnevnog života stanovništva slavonskih gradskih naselja. U obiteljima sitnih i srednjih trgovaca i obrtnika od velike je važnosti rad obaju supružnika te je onome tko ostane sam nakon smrti supružnika život bio znatno otežan.

Uz zakonite brakove nailazimo i na trajne nezakonite veze između muškaraca i žena. Priležništvo (konkubinac) i tajni brakovi bili su raširena pojava, iako su ih crkvena i civilna vlast nastojali suzbiti. Kazne za priležništvo nikad nisu bile pretjerano stroge i obično su bile novčane. 1356.g. u Gradecu se spominje concubina liječnika Nikole koja vodi spor oko nekih stvari s trgovcem Blažem. U Varaždinu se 1455.g., u vezi s nekim posjedima, spominje Uršula, Pavlova priležnica, koja s njim ima i sina.¹⁸ U slučajevima u kojima se priležnice spominju u kaznenim procesima, one nisu optužene zbog toga što su priležnice, već za druga djela. U izvorima nailazimo i na priležničke veze svećenika kao i na njihove brakove, iako su prema odredbama crkve morali živjeti u celibatu. Osamdesetih i devedesetih godina 16.st. brakovi svećenika bili su gotovo redovna pojava u Varaždinu. Najpoznatiji svećenički brak iz varaždinskih vrela je brak Antuna Vramca i njegove žene Lucije s kojom je imao sina Mihajla.¹⁹ U Varaždinu se svećenički brakovi toleriraju zbog jačeg utjecaja protestantizma, dok se u Gradecu osuđuju i pokušavaju suzbiti.

4.2. Ljubav i brak

S gledišta obitelji i društva, idealan je brak bio ozbiljna i umjerena veza, bez uzbuđenja, nasilja i strasti.²⁰ Brak je rijetko bio rezultat uzajamnih osjećaja muškarca i žene jer ljubav nije bila pretpostavka braka. Obitelji su prednost davale staleškim vezama, časti imena, poslovnim i političkim interesima, a ne međusobnoj naklonosti i skladnosti para. Dakako, i unatoč tome, bilo je sretnih supružnika između kojih je bilo osjećaja, povezanosti i ljubavi. O osjećajima u gradečkom braku svjedoči nam jedna ružna epizoda u kojoj je

¹⁶ Isto

¹⁷ Karbić, „Obitelj u gradskim naseljima“, 37.

¹⁸ Isto 39.

¹⁹ Isto 40.

²⁰ Janeković Romer, *Maruša ili suđenje ljubavi*, 181.

ljubomorna žena pokušala odrezati nos sluškinji svog susjeda zlatara Petra, koju je njezin muž Petar, sedlar, unajmio za berbu grožđa.²¹ Činjenica je da o bračnoj ljubavi vrlo malo znamo. O njoj govore tek priručnici za dobar bračni i obiteljski život, životopisi svetaca, vladara i drugih te poneke oporuke. Ljubav žene prema muškarcu definirana je kao strahopoštovanje i poslušnost, a ljubav muža kao blagost i naklonost.²²

4.3. Kako se u srednjem vijeku sklapao brak

U srednjem vijeku sklapanje braka je bio dugotrajan proces koji se odvijao u nekoliko koraka. Te etape u sklapanju braka imaju i svoja pravna imena: započeti, izvršeni, konzumirani i dovršeni brak. Nakon prvih pregovora preko posrednika, slijedila je razmjena obećanja da će se brak sklopiti što se simbolično potvrđivalo rukovanjem. Slijedio je javni sastanak tijekom kojega su mladoženja i nevjestin otac, a uz njih i drugi muški rođaci iz obiju obitelji, prihvaćali uvjete bračnog ugovora. Nakon toga su mladoženja i nevjesta u njezinoj kući, u prisutnosti i uz ispitivanje notara, razmijenili prstenje i zavjete. Solemnizaciju braka je potvrđivao notar koji je sastavljao bračni ugovor i bilježio podatke u svoj registar. Sljedeći korak je bila svadba i konzumacija braka u mladoženjinoj kući. Pripadnici klera nisu bili neophodni formalni sudionici ni u kojoj fazi ovog procesa. Proces se nije uvijek morao odvijati na jednak način. No, ključno je da su bračni ugovor, isplata miraza i svadba uvijek ostajali razdvojeni. Krajem 15.st. opaža se da se običaji počinju koncentrirati oko razmjene sporazuma to jest bračnog ugovora, koji postaje središnjim i u pravnom i u vjerskom smislu.

4.4. Imovinski odnosi u braku

U gradskim naseljima srednjovjekovne Slavonije, za razliku od dalmatinskih gradova, žena je bila u ravnopravnom imovinskom položaju. U slavonskim gradovima svaki je odrasli član obitelji mogao slobodno raspolagati svojom imovinom, bez obzira je li ju naslijedio ili stekao. U praksi nije bila bitna podjela na naslijeđenu i stečenu imovinu, već samo na osobnu imovinu i zajedničku obiteljsku imovinu.

Možemo razlikovati zajedničku imovinu bračnog para te onu koja pripada samo jednom ili drugom bračnom drugu. Evo nekoliko primjera zajedničke imovine: u Gradecu su

²¹ Karbić, „Obitelj u gradskim naseljima“, 39.

²² Janeković Romer, Maruša ili suđenje ljubavi, 182.

1399.g. Martin i njegova žena Kata prodali zemljište bivšem sucu Petru,²³ a u Varaždinu su 1592.g. Marko Špoljar Žuvić i njegova supruga Doroteja mijenjali neko zemljište s Blažem Strelcem.²⁴ Zajedničkom imovinom niti jedan bračni drug nije mogao raspolagati samostalno bez pristanka onog drugog.

Postojanje osobnog vlasništva također možemo vidjeti u posjedovnim knjigama. Tako npr. Skolastika, žena Andrije Latina, prodaje neku zemlju Blažu juratu i Stjepanu mesaru,²⁵ a u Varaždinu je Katarina, žena Andrije Pinkera, prodala neku zemlju.²⁶

Zabilježene su i situacije u kojima muž i žena međusobno posluju što još više svjedoči o postojanju osobne imovine u braku kojom je svaki supružnik slobodno raspolagao.

Miraz

U srednjovjekovnoj Slavoniji postojao je institut miraza, no on nije bio redovita pojava. Pokazuje neke zajedničke karakteristike s institutom miraza u općem ugarskom i slavonskom pravu, ali i neke bitne razlike u njemu.

Hrvatski pojam miraza zamjenjuju dva pojma, dos i res paraphernales. Prema općem ugarskom i slavonskom pravu kako je ono bilo kodificirano u Tripartitumu, dos je ženi plemića uplaćivan iz muževljeve imovine nakon njegove smrti, a kao naknada za gubitak nevinosti i zajednički život. Dos se davao u novcu i pokretnoj imovini te samo iznimno u nekretninama koje su ženi bile dane samo na uživanje. Res paraphernales su prema općem ugarskom i slavonskom pravu stvari koje je žena dobila od bilo koga (oca, majke) i koje su i u braku ostajale u njezinom vlasništvu.²⁷ Za razliku od odredbi Tripartituma, dos je prema Iločkom statutu predavao muž prilikom sklapanja braka te je žena odmah imala puno vlasništvo nad tom imovinom. Dos prema Iločkom statutu čine nekretnine. Res paraphernales ne spominje se u Iločkom statutu.

Dos i res paraphernales spominju se i u zapisima u zemljišnim i sudskim knjigama Gradeca kao i Varaždina. Vrijednosti miraza koje se spominju u našim vrelima relativno su visoke te ukazuju na to da su miraz uglavnom davale imućnije obitelji.²⁸

Bračni drugovi češće su si darovali nekretnine umjesto miraza, a osobito su brojna darovanja udovica novom mužu .

²³ Karbić, „Obitelj u gradskim naseljima“, 44.

²⁴ Isto 82.

²⁵ Isto 53.

²⁶ Isto 53.

²⁷ Isto 47.

²⁸ Isto 31.

4.5. Preljub i nasilje

Preljub i nasilje među supružnicima bili su prisutni i u srednjovjekovnim društvima. Preljub je smatran najtežom povredom bračne veze, a preljubnici su nazivani zločincima i kažnjavani su najstrožim kaznama. Prema odredbama tavernikalnog prava zabilježenog u Iločkom statutu muž može i mora, u slučaju da je svoju ženu zatekao da opći s drugim muškarcem, ubiti i nju i ljubavnika. Ako to nije kadar učiniti, mora ih prijaviti i predati u zatvor gdje će biti ispitani na mukama te potom pogubljeni tako da budu živi zakopani.²⁹ Nasuprot Iločkom statutu, u pravu važećem u Gradecu, muž nije smio sam uzimati pravdu u svoje ruke, već ju je morao istjerati preko suda.

Kazne za preljub mijenjale su se tijekom vremena. Na Gradecu je u 14.st. kazna za preljub bila smrt. Od sredine 15.st. kazna je većinom bila izgon iz grada. Preljubnike su podvrgavali torturi i mučili na raznim spravama, žigosali usijanim željezom, a onda batinama protjerali iz grada. Izgon iz grada bio je u to vrijeme vrlo teška kazna. Sam postupak i način istjerivanja bio je veoma sramotan. Gradski panduri su šibanjem i batinama polugola ili gola osuđenika uz ruganje svjetine sramotno tjerali gradom. Izgon je povlačio sa sobom i gubitak građanskih prava, osobne sigurnosti i slobode.³⁰ Sredinom 15.st. kazna za preljub mogla je biti i zatvor, što nam pokazuje slučaj uzdara Gala, kojega je tužio uzdar Baptista da je ovaj obljubio njegovu ženu. Gal je priznao da je to više puta učinio, ali se pravdao time da ga je žena na to navela. Pošto je žena pobjegla iz grada, sud je odlučio da se Gal kazni zatvorom.³¹ U Varaždinu u 15. i 16.st. predviđena kazna za preljub bila je izgon iz grada. 1456.g. neka je Elizabeta uhvaćena u preljubu sa sinom Kolarića te je protjerana.³² Preljubnice su kažnjavane i oduzimanjem imetka i kažnjavani su i pomoćnici pri preljubu. Oštre kazne i presude često nisu bile izvršene. Preljubnici su mogli biti pomilovani na molbe građana, a do pomilovanja je dolazilo i u slučaju ako je muž oprostio ženi.

Nasilje i nanošenje ozljeda bilo je prisutno među supružnicima u srednjem vijeku o čemu nam svedoče pravne odredbe i slučajevi zabilježeni u sudskoj praksi. Nasilje se najstrože kažnjavalo, a zločinca se sudilo na smrt ili odsijecanje noge ili ruke. Tako je u

²⁹ Isto 60.

³⁰ Franjo Buntak, *Povijest Zagreba* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1996), 77.

³¹ Karbić, „Obitelj u gradskim naseljima“, 62.

³² Isto 63.

Gradecu postolar Šimun Šterk odrezao nos svojoj ženi. 1435.g. Jelka i njezina majka Elizabeta ranile su Jelkina muža Dionizija. Nasilje su činili i žene i muškarci.

Ubojstva među supružnicima također se javljaju o čemu nam svjedoči Iločki statut i sudski zapisnici. Tijekom 15.st. na Gradecu je zabilježeno nekoliko slučajeva u kojima je jedan od supružnika optužen, a u nekim osuđen zbog ubojstva drugog supružnika. Jelena, žena literata Stjepana, osuđena je 1420.g. na smrt na lomači zbog toga što je otrovala muža. U Varaždinu je 1455.g. Punek tužio Pavla Ilijašića da je ovaj ubio svoju ženu, a Punekovu sestru.³³

³³ Karbić, M., Obitelj u gradskim naseljima srednjovjekovne Slavonije (13.-16.st.), magistarski rad, Zagreb, 2001., prema MCZ VI, 87. i Tanodi 2/1, 20.

5. POLOŽAJ I ULOGA ŽENE U OBITELJI I DRUŠTVU

5.1. Žena u srednjem vijeku

Priroda uvijek teži stvoriti savršeno biće, muškarca, ali se ponekad dogodi pogreška, žena.³⁴ Ovo kleričko shvaćanje bilo je pokazatelj ženinog položaja na srednjovjekovnim hrvatskim prostorima. Ženu su smatrali nesamostalnim bićem sklonim grijehu i nesposobnim brinuti se o sebi i svom tijelu te je stoga trebala nadzor muškarca: oca, brata, muža. Društvo joj je kao jedinu svrhu nametnulo produžavanje roda brojnim potomstvom, dok je u obitelji imala marginalnu ulogu. Muškarac je bio pripadnik javne, a žena privatne sfere. Njezin životni prostor činili su boravak u kući i odlazak u crkvu. Žene su se trudile zadržati dobar glas koji im je bio glavni adut u ostvarenju cilja, udaje. Žena se mogla potpuno ostvariti samo kroz brak i majčinstvo. Crkva joj je pomogla u toj mjeri što se tražila ženska suglasnost prilikom sklapanja braka, ali i tu je riječ oca obitelji bila zadnja. Crkvena predodžba srednjovjekovne žene je mračna, a njen položaj težak i podčinjen, no unatoč tome, stvarnost nam donosi nešto drugačiju sliku. U praksi je položaj žene ovisio o njenom društvenom položaju i sredini u kojoj je živjela. U Dalmaciji su žene ostvarivale minimalna prava, a u Slavoniji bile gotovo ravnopravne s mužem. Osim kroz brak, žene su se ostvarivale i kroz redovništvo. Crkva je pozdravljala celibat i visoko cijenila one koje su se posvetile duhovnom životu.

5.2. Položaj i uloga žene i njezina poslovna sposobnost

Žene su u mnogim poljima bile izjednačene u pravima i mogućnostima s muškarcima. Obrtnici, sitni i srednji trgovci sami su privređivali za život te je ženski rad pritom bio veoma važan. Žene trgovaca su uz održavanje kuće i rukovođenje kućanstvom, morale razumjeti i posao svojih muževa kako bi im mogle pomoći. Nakon muževe smrti nastavljale su muževljevu trgovačku djelatnost. Tako je sredinom 16. st. Margareta, supruga uglednog trgovca i gradskog suca Grgura Lazara, nastavila nakon Grgurove smrti njegovo poslovanje.³⁵ Udovice su nastavljale i obrtničku djelatnost svojih supruge.

³⁴ Janeković Romer, *Rod i grad*, 127.

³⁵ Karbić, „Obitelj u gradskim naseljima“, 74.

Mnoge žene na području srednjovjekovne Slavonije bile su prave poslovne žene. Ako su bile u braku, njihova je poslovna aktivnost bila važna kako bi dopunila obiteljske prihode, a ako su bile udovice ili neudane, kako bi si osigurale sredstva za život. Ženino zanimanje nije bilo nužno povezano sa suprugovim, a žene su činile 10-15 % poreznih obveznika na području međurječja.

Žene se javljaju kao hljebarice, mesarice, mlinarice, gostioničarke, trgovkinje, tkalje, ribarice, svjećarke. Velik dio zaposlenih žena otpadao je na služavke i kuharice, a isključivo žensko zanimanje bile su, naravno, dojilje.

S obzirom da su žene nezavisno poslovale i posjedovale svoju osobnu imovinu kojom su slobodno raspolagale, javljaju se i kao jamci za dugove svojih muževa.³⁶

U srednjovjekovnom gospodarstvu žene su ipak imale manje mogućnosti za uspješno poslovanje od muškaraca jer su njihova zanimanja donosila manji prihod, njihova je fizička snaga bila manja, a isto tako i njihova pokretljivost s obzirom na teškoće i opasnosti koje su tada vrebale na putovanjima.

Osim na području imovinskih prava, žene su uživale ravnopravnost i na sudskom polju. Često se spominju u sudskim spisima kao tužitelji, optuženi i svjedoci u svim vrstama parnica. 1359.g. u gradečkim sudskim spisima, u 175 od 796 upisa navode se žene. Tako je Sigismund Pallfy tužio pred varaždinskim magistratom 1592.g. udovicu Ivana Herkovića radi neplaćanja najamnine.³⁷

Prema vrelima proisteklim iz sudske prakse, čini se da ni pri određivanju kazne nije postojala razlika između muškaraca i žena. Žena nije mogla biti član gradskog magistrata, ali je mogla biti nositelj civiteta. Kako nije uživala politička prava, to joj je prvenstvo donosilo gospodarske povlastice. Na mnogim mjestima u vrelima, uz ime žene navedeno je da je građanka.³⁸

Žene su imale važnu ulogu u društvenom životu grada. Sudjelovale su i u događanjima vezanim uz ceh kao i u religioznim organizacijama koje su promicale pobožnost i pružale pomoć svojim članovima.

³⁶ Magdalena Apostolova Maršavelski, *Zagrebački Gradec – iura possessionaria*, (Zagreb, 1986), 118.

³⁷ Karbić, „Obitelj u gradskim naseljima“, 82.

³⁸ Isto 86.

6. POLOŽAJ DJETETA U OBITELJI I DRUŠTVU

Danas smatramo da bi se dijete moglo pravilno i zdravo razvijati, potrebno mu je osigurati zaštitu i sigurnost. Obiteljski dom je mjesto u kojem dijete treba imati sigurno, sretno i ljubavljivo okruženo djetinjstvo. Bez obzira koje probleme, opasnosti i krize tijekom djetinjstva dijete može susresti, obiteljski dom mu uvijek treba pružiti sigurnost, zaštitu te neograničenu i neuvjetovanu ljubav. Jesu li i shvaćanja u srednjem vijeku bila takva?

Život djece u srednjem vijeku odvijao se uglavnom unutar obitelji. Podatci koji se odnose na djecu rijetki su i šturi, ali nam ipak pokazuju postojanje brige za djecu na ovom prostoru, nastojanje da se zaštiti njihov život i imovina. Briga za djecu bila je ujedno i briga za očuvanje obitelji i općine.

Djeca su u srednjovjekovnoj Slavoniji i Ugarskoj bila podređena očinskoj vlasti. Prema Tripartitumu otac je imao prava i nad sinovljevom imovinom i nad njegovom osobom. Sin u vlasti bio je neka vrsta suvlasnika očeve nasljedne imovine, to jest imao je jako „pravo očekivanja“ na svoj dio. Otac je osim prava nad sinovljevom imovinom imao prava i nad njegovom osobom te ga je mogao tjelesno kažnjavati i zatvoriti ili dati umjesto sebe za taoca. Vlast oca nad sinovima prestajala bi diobom, a nad kćerima njihovom udajom.³⁹

U kasnijem općem ugarskom i slavonskom pravu majka je u odnosu na djecu imala jednaka prava kao i otac. Iločki statut poznaje odredbu prema kojoj i otac i majka imaju pravo razbaštiniti sinove i kćeri koji su lakoumni, buntovni i neposlušni roditeljima.⁴⁰ Nepoštivanje roditelja teško se osuđivalo što možemo vidjeti na primjeru iz varaždinskog gradskog zapisnika iz 1587.g. koji donosi tužbu Petra Žganjara protiv njegova sina Antuna koji mu je nanio više rana. Očinska vlast postojala je i nad pastorcima, a roditeljska vlast prestajala je punoljetnošću.

Prema Tripartitumu osoba je postizala punoljetnost navršavanjem 24.g. kod muških, odnosno 16.g. života kod ženskih osoba, a dolasnost s navršениh 12.g. Nakon što je postala doraslom, osoba je mogla sama postavljati zastupnike. Prema općem ugarskom pravu muškarci su se sa 16.g. mogli zaduživati, a s 18.g. su mogli otuđivati pokretnine. Žene su se mogle zaduživati i otuđivati pokretnine s 14.g., a sa 16.g. su mogle raspolagati i pravima vezanim uz nekretnine.⁴¹ Dob u kojoj se postizala punoljetnost bila je slična u ugarskim i slavonskim gradovima.

³⁹ Isto 89.

⁴⁰ Isto 90.

⁴¹ Isto 90.

O prosječnom broju djece u obiteljima teško je suditi jer ne raspoložemo vrelima koja bi to omogućila. Prema 15 sačuvanih varaždinskih oporuka iz druge polovine 16.st., od 15 oporučitelja njih 12 ima djecu. Za dvoje od njih nije poznato koliko, troje ima jedno dijete, četvero po dvoje, jedna oporučiteljica ima troje djece, a jedan oporučitelj četvero.⁴² Mali prosječan broj djece vjerojatno je bio posljedica velike smrtnosti djece.

Nastojalo se zaštititi djecu, odnosno njihove živote. Primjer je odredba Iločkog statuta prema kojoj je dojilja koja je nehotice skrivila smrt djeteta bila osuđena na smrt.⁴³ Život djeteta nije bio manje vrijedan od života odrasle osobe.

U slučaju smrti jednog od roditelja, drugi roditelj je nastavljao brigu o djeci i njihovoj imovini. 1592.g. u Gradecu Andrija Kupinić nastupa u ime svojih kćeri čija je majka umrla, a 1448.g. Jelena, udovica postolara Stjepana, prodala je kuću i zemljište u ime svojih sinova Lovre i Emerika.⁴⁴ U slučaju smrti oba roditelja, položaj djeteta bio je teži. Brigu o djetetu preuzela bi općina. Gradska uprava određivala bi skrbnika, ako to prije smrti nisu učinili roditelji i brinula se za zaštitu djetetovih interesa.

6.1. Položaj nezakonite djece

U svim slojevima stanovništva dolazilo je do nedozvoljenih seksualnih veza i do rađanja nezakonite djece kao posljedice takvih veza. Teško je utvrditi koliki je bio udio rođenih iz nezakonitih veza u ukupnom stanovništvu.

Prema Tripartitumu nezakonitom djecom smatrana su djeca neudanih majki, kao i djeca rođena više od 300 dana nakon smrti muža, a zakonita su bila djeca rođena najranije 182. dan nakon vjenčanja ili najkasnije 300. dan nakon muževe smrti.⁴⁵ Nezakonito rođena djeca bila su tijekom srednjeg vijeka ograničena u svojim pravima. Nisu mogla postati svećenicima niti biti član ceha. Ograničena su im i prava u nasljeđivanju. Usprkos zakonskim odredbama očevi su ipak vodili brigu o svojim nezakonitim potomcima. Imamo slučaj iz Varaždina iz 1455.g. u kojem je Pavao Svistej ostavio vinograd sinu što ga je imao sa svojom konkubinom Uršulom.⁴⁶

Nezakonita djeca povezana su s pobačajima i čedomorstvom. Žene na marginama društva, koje su se bavile prostitucijom ili one koje bi ponesene osjećajima i obećanjima

⁴² Isto, str.90.

⁴³ Isto, str.93.

⁴⁴ Marija Karbić, „Prilog poznavanju položaja djece u srednjovjekovnim gradskim naseljima u međurječju Save i Drave“, u *Scrinia Slavonica* 3 (Slavonski Brod, 2003), 67.

⁴⁵ Karbić, „Obitelj u gradskim naseljima“, 97.

⁴⁶ Isto 98.

brakom pokleknule pred nagovorom muškarca ili pak nesretnice koje su bile silovane, mogle su zatrudnjeti te se naći u nezavidnoj situaciji s problemom neželjene trudnoće. Djevojka se nakon toga morala suočiti s trajnim posljedicama izgubljene časti i podizanja nezakonitog djeteta, pobačajem ili čedomorstvom. Postojale su metode za izazivanje pobačaja, koji je također smatran čedomorstvom poput tijesnog podvezivanja trbuha, skakanja s visine kao i sredstva poput pojedinih trava i biljaka te arsenika i žive. Čedomorstvo se kažnjavalo odsijecanjem glave i spaljivanjem. Novorođenčad je najčešće bila usmrćivana načinima koji su izazivali brzu smrt poput gušenja, utapanja, bacanja s visine. Jedan od primjera imamo iz 1466.g. u kojem je gradečki sud osudio Jelenu, pastorku postolara Fabijana, stoga što je utopila dijete bacivši ga u bunar. Osuda je prvo glasila smrt na lomači, ali je potom zamijenjena batinjanjem i izgonom iz grada.⁴⁷

Žene su se rješavale djeteta osobito zbog straha. Patrijarhalna obitelj bila je prožeta odnosima hijerarhije i autoriteta i žena nije imala prava na iskorak koji nije bio odobren i poželjan.

⁴⁷ Isto 99.

7. SOCIJALNE PRILIKE

Socijalne prilike na području gradskih naselja i životni standard stanovnika ogledaju se u načinu njihova stanovanja, opremi stanova, odijevanju i prehrani.

7.1. Stanovanje

Na području Slavonije nije nam sačuvana niti jedna kuća iz razdoblja srednjeg vijeka te se moramo oslanjati na pisane izvore koji govore o podjeli imovine. U tim izvorima nalazimo i detaljnije opise kuća. Marija Karbić u svom članku iznosi detaljan opis kuće iz razdoblja srednjeg vijeka za ovo područje. Kuće su u naseljima bile zidane, drvene ili kombinirane. Neke kuće bile su pokrivenne slamom, neke drvom (šindrom), a rijetke i crijepom. U kuće u zagrebačkom Gradecu uglavnom se ulazilo iz dvorišta, kroz natkriveni trijem, koji se protezao uzduž kuće. Glavna prostorija, nazivana stuba, bila je zajednička prostorija, koja je služila za rad, primanje gostiju te kao trpezarija. Ona se nalazila uz ulicu, a iza nje je slijedila kuhinja te sobe. Bilo je prizemnica, ali i kuća na kat. Mnoge kuće imale su i podrum, većinom zidan, a ponekad samo iskopan i obložen drvetom. U podrum se većinom ulazilo iz dvorišta kroz poklopna vrata. Kuće su imale zahod, cisternu i krušnu peć u dvorištu. U prizemlju nekih kuća, nalazili su se dućani. Dućani nisu bili naročito prostorni, a u njih se ulazilo ravno s ulice. Za stanovanje su se osim kuća, koristili i dijelovi kula.⁴⁸

Gradska uprava u Gradecu nadzirala je izgradnju kuća i njihovo održavanje. Morao se poštovati red, a interesi susjeda nisu smjeli biti narušeni.

Srednjovjekovne kuće bile su opremljene jednostavnim namještajem. Namještaj su činili kreveti s jastukom, perinom i plahtom, stolovi, klupe oko stola i one pričvršćene na zid, stolice i škrinje. Bogatiji su imali umjetnički rezbareno pokućstvo s kožnim sjedalima i sagove. Posuđe je bilo drveno i zemljano, a kod imućnijih od stakla, bakra ili kositra. Od posuđa upotrebljavale su se kositrene zdjele, bakreni ili željezni kolutovi koji su se podmetali pod zdjele, kositre i drveni tanjuri, vrčevi, roštilj, ražanj, posude za ulje, bakreni i drveni mužar, bakreni ili željezni kotao za kuhanje. Čaše su vrlo rijetke, a od pribora za jelo upotrebljavale su se željezne i drvene žlice, rijetko srebrne.

⁴⁸ Marija Karbić, „Svakodnevnica u gradskim naseljima srednjovjekovne Slavonije“, *Kolo br.4.*, (Zagreb, 2006)

7.2 Prehrana

Srednjovjekovno društvo bilo je opsjednuto hranom. Prehrana je bila jedna od prilika za vladajuće slojeve društva da potvrde svoju nadmoć. Lov i meso divljači bili su privilegij plemstva, a prehrana većine temeljila se na žitaricama, kruhu i kašama.

Osnovu prehrane stanovništva gradskih naselja činili su kruh, povrće, mliječni proizvodi, jaja, meso i riba. Mnogi stanovnici nisu sami pekli kruh, već su ga kupovali. Povrće su dijelom kupovali, a dijelom uzgajali u svojim vrtovima. Građani su imali i svoje vinograde te se dosta trgovalo vinom. Osim vina pila se i medovina. Sir, mlijeko i jaja u grad su donosile žene iz okolnih sela. Građani su meso nabavljali u mesnicama. Nadzor nad mesnicama bio je strog i budno se pazilo da se prodaje samo meso zdravih životinja. U vrelima se spominje slučaj mesara koji je stoga što je prodavao pokvareno meso bio izbatinan, po njemu su povješali komade pokvarenog mesa te ga protjerali iz grada.⁴⁹ Važno mjesto u prehrani zauzimala je i riba.

7.3. Odjeća

Odjeća i odijevanje u sebi skrivaju i razotkrivaju mnoga značenja još od mitoloških vremena pa sve do naših dana. Odjeća je znak moći i vlasti, ali i suprotstavljanja njima; odjeća je i znak razlikovanja među narodima, klasama i zanimanjima. Ona uvijek odražava i duh vremena neke epohe ili čak vrlo kratkog povijesnog razdoblja.

Nacionalna pripadnost i materijalni položaj stanovnika gradskih naselja srednjovjekovne Slavonije ogledali su se i u načinu odijevanja. Na području Gradeca uobičajena hrvatska nošnja sastojala se od plavih ili crvenih uskih hlača s modrim ili zlatnim rubom, crvene ili plave surke, širokog gumbarskog pojasa, kalpaka od samurovine ili drugog krzna i visokih žutih čizama. Nijemci su nosili crne cipele, svijetlosmeđe hlače, zobun pripijen u struku sa širokim, zavnutim rukavima i bijelim ovratnikom i tamni šešir s prednje strane podignutog oboda. Bogatiji građani nosili su odjeću od damasta, grimiza ili krznom podstavljenog kolinskog sukna: dugačke haljine ili crvene haljinice s rukavima podstavljenim krznom ili crvenim i crnim suknom, crne kabanice i krznene kape. Građani su često nosili i bodeže, sablje i mačeve, kod bogatijih u skupocjeno ukrašenim koricama. Žene su odijevale oplečke od finog platna vezene i ukrašene draguljima, bogato vezene haljine i crvene ili

⁴⁹ Karbić, „Svakodnevnica u gradskim naseljima“.

modre rupce te koraljni, zlatni i srebrni nakit. Siromašniji građani nosili su odjeću od prostijih tkanina ili grubog domaćeg platna zvanog darovec. Udane žene su na glavi nosile peču, a djevojke vezene počelice.

Mira Ilijanić analizirala je oporuke varaždinskih građana s kraja 16.st. U njima se spominju lisičja krzna u podstavljenim ogrtačima, kaputi sa prednjim kopčanjem, plaševi sa fibulama i tunike. Od boja su najčešća crvena i zelena te nešto plave i sive. Spominju se i srebrni i pozlaćeni ukrasi te šeširi i šubare.⁵⁰

⁵⁰ Mira Ilijanić, „Urbanizam, graditeljstvo, kultura“, *Zbornik radova* (Varaždin, 1999).

8. OBRAZOVANJE

U srednjovjekovnim gradskim naseljima bilo je obrazovanih ljudi kroz cijeli srednji vijek. Uvijek je bio poteban barem gradski notar koji zna čitati i pisati. U skupinu obrazovanih ljudi spadali su i svećenici. S boljom organizacijom i razvojem gradova javila se i potreba razvijanja pismenosti i prosvjećivanja građana.

Ne zna se točno kada je Gradec dobio školu, ali je sigurno postojala i prije 1360.g. kada se prvi put spominje učitelj vezan uz školsku djelatnost. Samu školsku zgradu nalazimo u gradskim računima prvi put 1362.g.⁵¹ Učitelj ili nadstojnik škole nazivao se rektor, magister schole ili scolasticus, a postavljala ga je općina na godinu ili više dana. Učiteljsku službu mogli su obavljati i svećenici, a ponekad je učitelj bio i gradski bilježnik. Po potrebi je u školi radio i učiteljski pomoćnik, moguće crkvenjak, orguljaš ili neki čovjek bez određenog zvanja.

Crkva je nadzirala gradsku školu i učitelje da bi osigurala odgoj djece u vjerničkome duhu. Đaci su podučavani čitanju, pisanju, računanju, vjeronauku, molitvama, crkvenom pjevanju i latinskom. Knjige su bile rijetke i skupe tako da se najviše učilo napamet. Strogo tjelesno kažnjavanje učenika poput batinjanja i šibanja bilo je uobičajeno zbog čega su učitelji završavali i na sudu. Njihovu okrutnost možemo vidjeti u tužbi Zagrepčanina Jakoba Kozme iz 1360.g. koji je prijavio školnika što je na mrtvo ime istukao njegovo dijete, tako da se nije znalo hoće li ozdraviti ili umrijeti.⁵² Općinska plaća bila je mala i neredovita, a osim fiksne plaće, dobivao je i dio školarine u novcu i naturi te dobrovoljne priloge roditelja. Učiteljski pomoćnici dobivali su samo dio školarine, nešto drva za ogrijev i hranu u kućama učenika.

Nakon osnovnog školovanja moglo se nastaviti na višim naukama u sjemeništima ili svjetovnim učilištima. Talentirani đaci su u školama bili izučavani za krasopisce koji su sloveli za kulturni i ugledan svijet. Kao učeni ljudi javljaju se i notari (bilježnici) te literati i pisci. Notari se na Gradecu spominju od 20-tih godina 14.st. Morali su imati završene pravne nauke, titulu magistra i dobro znanje latinskog jezika. Sastavljali su ili prepisivali javne isprave i upisivali ih u gradske katerni, bilježili sve sudske odluke i gradske statute, vodili gradske protokole, vodili gruntovne i posjedovne spise, kao gradski odvjetnici zastupali općinu u građanskim i kaznenim parnicama protiv građana, kmetova i stranaca. Literati se također spominju u 14.st. Morali su završiti škole na Gradecu gdje su učili literaturu (jezik i

⁵¹ Nada Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku* (Zagreb: Sveučilišna naklada liber, 1982), 101.

⁵² Buntak, *Povijest Zagreba*, 142.

književne pojmove) i latinski. Radili su kao privatni odvjetnici i vršili različite pravne poslove.

U Varaždinu je u početku postojala berem župna škola u kojoj su nastavu držali kanonici i „školastici“. ⁵³ Od 15.st. su učitelji uglavnom laici, ugledni građani. Redovna pučka škola češće se pojavljuje u povijesnim dokumentima od 16.st. iako je možda postojala od 14.st. Škola vjerojatno nije bila obavezna, ali je bila uobičajena jer se provlači kroz neke sudske sporove i oporuke.

Varaždinci koji su bili zainteresirani za više obrazovanje morali su putovati u veća europska središta. Beč je bio glavna studentska destinacija Varaždinaca. Od 1455.g. do 1566.g. u Beču je bilo 19 studenata iz Varaždina. Drugo najprivlačnije sveučilište bilo je u Karlovcu gdje je od 1457.g. do 1582.g. studiralo 11 varaždinskih studenata. ⁵⁴

U Varaždinu su živjeli i djelovali brojni literati i književnici. Najpoznatiji su Ivan Pergošić i Antun Vramec. Građani su se mogli služiti i bogatom franjevačkom knjižnicom koja je bila otvorena za javnost.

⁵³ Vladimir Pletenac, „Nastanak i razvitak osnovnih i nekih drugih škola u Varaždinu“, *Varaždinski zbornik* (Varaždin, 1983), 527.

⁵⁴ Ilijanić i Kapustić, „Prilog istraživanju stanovništva“, 188.

9. ZDRAVSTVO I HOSPITALI

Svako veće mjesto imalo je kupalište koje je imalo važnu ulogu u zdravstvenom i društvenom životu građana. Kupalište je služilo za održavanje higijene i čistoće ljudi. Kupanje se smatralo zdravim, a držalo se i da se njime najuspješnije liječe zarazne i spolne bolesti. U srednjem vijeku smatralo se da puštanje krvi jača zdravlje te se u kupalištima puštala i krv pa ih na neki način možemo smatrati i liječilištima. Prvo javno kupalište u Zagrebu nalazimo krajem 13.st.

Liječničku službu u gradu obavljali su liječnici (kirurzi) i ranarnici (barbiri). Titulu *physicus* nosili su samo liječnici sa znanstvenom naobrazbom. Bavili su se medicinom i vodili kirurške, dijetetske i higijenske zahvate, često se oslanjajući na astrologiju i alkemiju. Prvi poznati liječnik, kanonik Petar, pojavljuje se u Zagrebu sredinom 13.st. Kirurzi su imali višu naobrazbu. Ranarnici, tj. pučki liječnici bez formalne naobrazbe, obavljali su jednostavnije zahvate poput puštanja krvi, ravnanja slomljene ruke i noge, vadili kamence i zube. Zanimanje liječnika spominje se već u Zlatnoj buli, a kasnije u izvorima iz 14. i 15.st. spominju se *medicusi*, *physicusi* i *doctores medicinae*.

Od težih bolesti u izvorima se spominju kuga i guba. Kuga je trgovačkim kretanjima dolazila iz istočnih turskih krajeva. Oboljeli su se zbrinjavali izvan grada. Mjere obrane od kuge sastojale su se od prekida komunikacija i zatvaranjem unutar zidina. Guba se spominje već početkom 13.st. Mentalno oboljeli držali su se u kućama ili zatvarali u gradske kule u vrlo jadnim uvjetima.

Veliku važnost imalo je zanimanje ljekarnika. Ljekarništvo u Hrvatskoj u srednjem vijeku nije nimalo zaostajalo za ljekarništvom u razvijenim europskim zemljama. Prvi spomen ljekarništva nalazimo 1355.g. u srednjovjekovnom Zagrebu kada je ljekarnik bio neki Jakob ili Jakmo.⁵⁵ Lijekovi su se većinom pripremali od ljekovitog bilja, a malo ih je bilo mineralnog sastava (sumpor, arsen, antimon, živa). Standardna oprema ljekarnice sastojala se od otvorenog ognjišta, naprave za destilaciju, talionika, tucala, mužara, raznih staklenika, suhog bilja, smole, vage, knjiga.

Hospitali, ubožnice ili „kuće siromaha“ nisu bile bolnice nego su prvenstveno imale nabožnu i karitativnu ulogu zbrinjavanja sirotinje. Osim općih hospitala koji su brinuli za siromahe i ostale nemoćne, razlikujemo i lazarete (za zarazne bolesti), leprozorije (za gubavce) i sirotišta (za nezbrinutu djecu).

⁵⁵ Buntak, *Povijest Zagreba*, 136.

U Gradecu je bio hospital sv. Marije. U njegovom sklopu uvijek se nalazila i kapela sveca zaštitnika. Bio je pod nadzorom općine, a upravitelji su bili duhovna lica ili svjetovnjaci. Ubožnica je posjedovala i svoje nekretnine (zemljišta) koja je davala u zakup. Za sirotinju je bila određena i 1/3 posjeda čovjeka koji umre bez oporuke i rodbine. Prihodi su dolazili i od dobrovoljnih priloga općine i cehova, milodara i oporučnih zapisa. Na području Zagreba postojala su još tri hospitalia pod upravom Kaptola.

Varaždin je također imao i bolnicu i liječnike. Gradski xenodochium se nalazio pokraj crkve sv. Ivana. Taj xenodochium je služio kao starački dom, a u njemu su mogle živjeti stare građanke kad bi ostale bez obitelji. One bi svoju imovinu uložile u održavanje u hospitalu, a hospital su često pomagali i građani u oporukama. Hospital je raspolagao svojim imanjem, imao je svoje mlinove, njive, vinograde i kmetove.

Gradska vlast brinula se o čistoći i higijeni gradskih naselja. Tako je na Gradecu općina pazila i na opskrbu i kvalitetu hrane i vode. 1472.g. donesena je odredba o zabrani pranja rublja na javnim zdencima. Posebna briga vodila se o poslovanju mesnica. Gradski je sudac mogao zabraniti klanje bolesnih životinja. Mesara koji se usudio prodavati pokvareno meso ili klati bolesnu stoku snašla bi kazna izгона iz grada. Gradske odredbe sadržavale su i niz drugih higijenskih mjera i propisa poput zabrane bacanja smeća i raznih strvina životinja na ulicu, obaveza držanja svinja u svinjcima. Kršenje ovih propisa novčano se kažnjavalo. Za kućne zahode bilo je određeno da budu barem tri lakta udaljeni od općinske ceste.

Prema ovim propisima možemo zaključiti da su gradske ulice bile onečišćene kojekakvim smećem i strvinama, a njima su šetale domaće životinje. No, očito je da je gradskoj vlasti bilo stalo da zaštiti život i zdravlje građana nadzorom nad zdravstvenim radom i pravnim normiranjem održavanja javnih površina.

10. ZABAVE, DRUŠTVENE IGRE I OBIČAJI

Život u srednjem vijeku bio je pun nevolja, strahova i neprilika svake vrste. Ljudi su u zabavama i društvenim igrama pronalazili bijeg od stvarnog života. Nastojali su ublažiti nevolje, zaboraviti ih i uljepšati svoju svakodnevicu.

Jedan od oblika rekreacije bio je posjet kupalištima. Kupalište su posjećivali i muškarci i žene i ovdje se kupali u toploj vodi. I bogati i siromašni sudjelovali su u svim zabavama na proštenjima, sajmovima, svadbama, sprovodima, rođenjima, sakramentima, dovršenju kuće, pokladama, cehovskim i crkvenim godovima. U veselim se zgodama ludo plesalo uz svirku frulaša i citaraša, a jelo i pilo u izobilju. Crkvena proštenja i godišnji sajmovi znali su se pretvoriti u prave pijanke. Svijet su uz glazbu, znali zabavljati i lakrdijaši, čarobnjaci i žongleri.

Od većih proslava na Gradecu možemo spomenuti proslavu Ivanja, prilikom koje se na Markovu trgu palio veliki krijes oko kojeg se plesalo, a u vijećnici bi bila priređena gozba za ugledne građane. U 14. i 15.st. veoma je bila popularna igra „tucanja jaja“ na Uskrsni ponedjeljak. Igrale su se sportske igre poput gađanja strelicama u nišan i mačevanje. Na Gradecu se održavala i viteška igra prstenac u kojoj se kopljem gađao kolut.⁵⁶

Igrale su se i zabranjene igre poput kockanja odnosno kartanja za novac. Zabranjene igre povlačile su sa sobom teške tjelesne i novčane kazne pa čak i izgon iz grada. Tako je na Gradecu uzdar Martin, sin Bricija više puta uhvaćen u igri te je osuđen na protjerivanje iz grada. Ipak, kazna mu je na molbu uglednih ljudi oproštena.⁵⁷

⁵⁶ Buntak, *Povijest Zagreba*, 139-140.

⁵⁷ Karbić, „Svakodnevica u gradskim naseljima“.

11. KLETVE, GESTE, VRIJEDANJA I PITANJE ČASTI

Pojedinac i društvena zbilja srednjovjekovlja, u međusobnom su prožimanju oblikovali civilizaciju u kojoj su simbolika, neposrednost i pretjerivanje u iskazivanju emocija snažno utjecale na ponašanje ljudi u svakodnevnom ophođenju.⁵⁸ Posebno se ističe takvo ponašanje u trenutcima nečije uvrijeđenosti, ljutnje, bijesa i povrijeđene časti.

Ono što je otalo zabilježeno o mentalitetu srednjovjekovnog čovjeka pohranjeno je u arhivima naših srednjovjekovnih gradova u obliku sudskih parnica vođenih pred sudbenim vijećima gradskih općina. Iz notarskih spisa i zbirki kaznenih postupaka i parnica vođenih u srednjovjekovnim slobodnim kraljevskim gradovima Slavonije i Hrvatske, moguće je iščitati niz procesa koji su se vodili zbog nanošenja uvreda riječima ili gestama. Oštećeni se obraćao sudbenom dvoru gradske općine, optužujući jednog pojedinca ili grupu koji su mu nanijeli uvredu, tražeći zadovoljenje i braneci čast. Oštećeni u optužnicama navode kako su ih tuženi uvrijedili rekavši im *infanis* (sramotne), *illicitis* (nedopuštene), *turpis* (pogrdne), *vituperis* (prijekorne) riječi te ih time obeščastili i osramotili.

Hvatanje i zbacivanje kape, rupca ili nakita s glave, smatralo se posebno uvredljivom gestom koja je simbolički predstavljala ponižavanje osobe. U Zagrebu je 1422.g. kanonik i lektor zagrebačke stolne crkve Gerard na cesti vrijeđao neke zagrebačke građanke, a jednoj od njih, na koju se posebno okomio, skinuo je pokrivalo s glave. Zabilježeno je i nekoliko slučajeva bacanja sadržaja noćne posude na glavu tijekom svađe žena i muškaraca. Tučnjave su počinjale blažim zadirkivanjem, a zatim ozbiljnijim uvredama i naguravanjem da bi se ponekad završilo s ozbiljnim ozljedama i ranjavanjima.

Svi stanovnici grada, bez obzira na stalež, zanimanje i spol, iskazivali su jednaku potrebu za zadovoljstvom zbog uvrede časti. Tako su u sukobima sudjelovali svećenici, časne sestre, trgovci, sluškinje, klesari, mesari, nosači, stranci.

Najčešćim uvredama nastojalo se naglasiti nečiju nečasnu moralnu osobinu ili ga uvrijediti svrstavajući ga u marginalnu društvenu skupinu. Tako su u Varaždinu više puta zabilježene svađe zbog nekog sijena, koji je jedna od strana bespravno prisvojila, uslijed čega je došlo do sukoba u kojem su se upućivale prijekorne, nedopuštene i sramotne riječi, ali se one doslovno ne navode. Često su izbijale svađe, popraćene kletvama, zbog nepodmirenih dugovanja. Supruzi su često podizali tužbe u ime svojih uvrijeđenih supruga, a česte su i svađe među rođacima.

⁵⁸ Johan Huizinga, *Jesen srednjeg vijeka* (Zagreb: Naprijed, 1991).

Noćni posjeti krčmama u kojima se uz piće zabavljalo vodeći razgovore, znali su završiti svađama. Ti razgovori često su bili grubi, puni prostačenja te su pod utjecajem alkohola često zvršavali vrijeđanjem i tučnjavom s blažim ili teškim posljedicama. Iako je kockanje i kartanje bilo zabranjeno, građani su često igrali za novac te je u napetoj atmosferi znalo dolaziti i do teških ranjavanja.

12. ZAKLJUČAK

Srednjovjekovne kuće su nestale, davni građani žive još samo u starim izvorima, a jedino nas rijetki ostaci građevina i predmeti u muzejima mogu približiti ondašnjem načinu života.

Razdoblje srednjeg vijeka na hrvatskim prostorima još je uvijek nedovoljno istraženo. Najviše podataka donose nam izvori – notarski i sudski spisi, osobito od kraja 13.st. Podatke nam donose i brojni statuti i kartulari preko kojih upoznajemo život ljudi srednjeg vijeka. Niz sudskih parnica i oporuka približava nam srednjovjekovno poimanje međuljudskih odnosa, života, smrti i svih ostalih tema vezanih uz svakodnevni život.

Koliko smo slični, a koliko različiti od stanovništva srednjeg vijeka? Stanovništvo danas i nekad povezano je mnoštvom sličnih ili čak istih pitanja koja je trebalo i još uvijek treba rješavati. Po sudu se i danas razvlače beskrajne parnice, prosvjetne radnike još uvijek muče niske plaće, lopovi i dalje koriste tuđu nevolju, a prekupci prodaju robu na nedozvoljenim mjestima uz gradske tržnice. I današnje se stanovništvo poput srednjovjekovnog utapa u siromaštvu i neimaštini. Nažalost, danas pacijenti ne mogu očekivati povrat novca od liječnika za neuspješno liječenje, a još manje suosjećanje, što je u srednjem vijeku bilo propisano zakonom. Danas nas neće protjerati iz grada zbog počinjenog preljuba ili odsjeći jezik zbog psovanja.

Proučavajući svakodnevni život u srednjem vijeku možemo uočiti mnoge dodirne točke između života naših davnih predaka u gradovima srednjovjekovne Slavonije i današnjih stanovnika. Općenito gledajući, srednji vijek je bilo razdoblje kao i svako drugo, ništa mračnije niti veselije od ovog našeg.

13.LITERATURA

1. Apostolova Maršavelski, Magdalena. *Zagrebački Gradec – iura possessionaria*. Zagreb, 1986.
2. Bedenko, Vladimir. „Društvo i prostor srednjovjekovnoga Gradeca“, *Zagrebački Gradec 1242-1850*, Zagreb: Grad Zagreb, 1994, 37-49.
3. Bloch, Marc. *Feudalno društvo*. Zagreb: Golden marketing, 2001.
4. Budak, Neven. „Gradec u kasnom srednjem vijeku“, *U Zagrebački Gradec 1242-1850*, ur. Ivan Kampuš, Lujo Margetić, Franjo Šanjecki, 85-89. Zagreb, 1994.
5. Budak, Neven. *Gradovi varaždinske županije u srednjem vijeku*. Zagreb-Koprivnica: Nakladna kuća „Dr. Feletar“, 1994.
6. Budak, Neven. „U sukobu s javnim moralom. Primjeri iz seksualnog života Varaždinaca u 16.st.“, *U Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 21*, 121-128. Zagreb, 1988.
7. Buntak, Franjo. *Povijest Zagreba*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1996.
8. Dobronić, Lelja. *Slobodni i kraljevski grad Zagreb*. Zagreb: Školska knjiga, 1992.
9. Grau, Francois-Marie. *Povijest odijevanja*. Prevela Andrea Grgić Marasović. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2008.
10. Huizinga, Johan. *Jesen srednjeg vijeka*. Zagreb: Naprijed, 1991.
11. Ilijanić, Mira – Kapustić, Slavko. „Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16.stoljeća“, *U Varaždinski zbornik*, 169-189. Varaždin, 1983.
12. Janeković Römer, Zdenka. *Rod i grad: Dubrovačka obitelj od VIII. do XV. stoljeća*, Dubrovnik, 1994.
13. Janeković Römer, Zdenka. *Maruša ili suđenje ljubavi: Bračno – ljubavna priča iz srednjovjekovnog Dubrovnika*. Zagreb: Algoritam, 2007.
14. Kampuš, Ivan – Karaman, Igor. *Tisućljetni Zagreb*. Zagreb: Školska knjiga, 1975.
15. Kampuš, Ivan – Margetić, Lujo, ur. *Zagrebački Gradec:1242-1850*. Zagreb: Grad Zagreb, 1994.
16. Karbić, Damir. „Mogućnosti proučavanja svakodnevice u seoskim naseljima srednjovjekovnog Šibenika“, *U Kolo br.4.*, Zagreb, 2006.
17. Karbić, Marija. „Obitelj u gradskim naseljima srednjovjekovne Slavonije (13.-16.st.)“. Magistarski rad Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Zagreb, 2001.
18. Krivošić, Slobodan. *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIV.stoljeća*. Zagreb, 1981.

19. Le Gof, Jacques. *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*. Prevela Gordana V. Popović. Zagreb, 1998.
20. Margetić, Lujo. *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*. Zagreb: Narodne novine, 1996.
21. Nikolić Jakus, Zrinka. *Uvod u studij povijesti Historiografski praktikum*. Zagreb: Leykam international, d.o.o. Zagreb, 2012.
22. Peacock, John. *Povijest odijevanja na zapadu*. Prevela Ljiljanja Šućur-Perišić. Zagreb, 2007.
23. Pletenac, Vladimir. „Nastanak i razvitak osnovnih i nekih drugih škola u Varaždinu“, *U Varaždinski zbornik*, 527-536. Varaždin, 1983.
24. Raukar, Tomislav. *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga, 1997.
25. Rovančić, Gordan. *Život u krčmama srednjovjekovnog Dubrovnika*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001.

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Struktura stanovništva	2
3. Obiteljski život	4
3.1. Pojam obitelji	4
3.2. Struktura obitelji	4
4. Bračni život	6
4.1. Brak i njegovo značenje	6
4.2. Ljubav i brak	8
4.3. Kako se u srednjem vijeku sklapao brak	9
4.4. Imovinski odnosi u braku	9
4.5. Preljub i nasilje	11
5. Položaj i uloga žene u obitelji i društvu	13
5.1. Žena u srednjem vijeku	13
5.2. Položaj i uloga žene i njezina poslovna sposobnost	15
6. Položaj djeteta u obitelji i društvu	15
6.1. Položaj nezakonite djece	16
7. Socijalne prilike	18
7.1. Stanovanje	18
7.2. Prehrana	19
7.3. Odjeća	19
8. Obrazovanje	21
9. Zdravstvo i hospitali	23
10. Zabave, društvene igre i običaji	25
11. Kletve, geste, vrijeđanja i pitanje časti	26
12. Zaključak	28
13. Literatura	29